

КИРИЧЕНКО Ю. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
та загальноправових дисциплін
(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

СМОЛЯРОВА М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.3>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

У статті розкрито проблематику механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист як цілісної динамічної системи організаційно-правових засобів, спрямованих на реалізацію, захист та охорону права на соціальний захист. Водночас надається характеристика кожній підсистемі механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист (механізму реалізації права на соціальний захист; механізму охорони права на соціальний захист; механізму захисту права на соціальний захист).

Акцентовано, що структура механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, це є його внутрішня будова, що складається з упорядкованих елементів, які, взаємодіють між собою та забезпечують потребу особи у соціальному захисті. Ґрунтуючись на результатах аналізу праць вітчизняних науковців з загальної теорії права та конституційного права нами з'ясовано про наявність різних поглядів вчених на структуру механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист.

Звернено увагу на одну з особливостей механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, а саме у процесі здійснення права на соціальний захист людина та громадянин не лише може, але й має діяти відповідним чином. Тобто у разі обґрунтованої потреби в отриманні конкретного виду соціального захисту її дії стають не бажаними, а необхідними.

На основі аналізу наукових поглядів та з урахуванням сутності конституційного права на соціальний захист автори виділяють такі складові механізму забезпечення конституційного права на соціальний захист: правові норми, що забезпечують конституційне право на соціальний захист; гарантії конституційного права на соціальний захист; діяльність органів публічної влади щодо забезпечення конституційного права на соціальний захист.

Ключові слова: конституція, конституційно-правове забезпечення, права людини, право на соціальний захист, механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Kyrychenko Yu. V., Smoliarova M. L. Constitutional and legal provision of the right to social protection in Ukraine

The article reveals the problematics of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection are revealed as a comprehensive and dynamic system of organizational and legal means aimed at the implementation, protection, and safeguarding of the right to social protection. At the same time, each subsystem of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection is characterized (the mechanism for the realization of the right to social protection, the mechanism for safeguarding the right to social protection, and the mechanism for protecting the right to social protection).

It is emphasized that the structure of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection is its internal structure, consisting of ordered elements that interact with each other and ensure an individual's need for social protection. Based on the results of the analysis of works by domestic scholars in the general theory of law and constitutional law, it has been found that there are different views among scientists regarding the structure of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection.

Attention is drawn to one of the features of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection, namely, that in the process of exercising the right to social protection, an individual and a citizen not only can but must act accordingly. In other words, in the case of a justified need for a specific type of social protection, their actions become not desirable but necessary.

Based on the analysis of scientific views and considering the essence of the constitutional right to social protection, the authors highlight the following components of the mechanism for ensuring the constitutional right to social protection: legal norms that ensure the constitutional right to social protection, guarantees of the constitutional right to social protection, and the activities of public authorities in ensuring the constitutional right to social protection.

Key words: *constitution, constitutional and legal provision, human rights, the right to social protection, the mechanism for ensuring rights and freedoms.*

Вступ. Формування свідомого та активного суспільства є ключовим елементом для ефективної реалізації конституційного права на соціальний захист. Громадяни повинні бути обізнані про права у сфері соціального захисту, мати можливість отримувати необхідні соціальні послуги та брати участь у прийнятті рішень, що стосуються соціальної політики держави. Дослідження питань у сфері конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні надає можливість ознайомитися з проблемами, що виникають у громадян при здійсненні права на соціальний захист.

В юридичній науці дослідженню конституційного права на соціальний захист було приділено чимало уваги, проте питання його механізму реалізації, забезпечення та захисту не було предметом дослідження більшості науковців. Окремим проблемам соціального захисту присвятили роботи представники як конституційного права, так і окремих галузей права, зокрема К. В. Бориченко, М. О. Кравець, Я. В. Лазур, О. В. Негодченко, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун та інші вчені. На сьогодні спостерігається відсутність комплексних досліджень у сфері конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, чим і зумовлено актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист у співвідношенні з іншими механізмами (реалізації, захисту та охорони), виявлення теоретичних й практичних проблем у цій сфері та внесення пропозицій для вдосконалення цього механізму.

Результати дослідження. На сьогодні спостерігається тенденція, щодо неможливості іноді скористатися законодавчо закріпленим конституційним правом людини та громадянина

на соціальний захист. Тому ми вирішили приділити увагу саме соціально-правовим механізмам забезпечення цього права для його ефективної реалізації, захисту та охорони. Звернемо увагу на визначення терміну «соціально-правовий механізм» у юридичній літературі. Так, О. Ф. Скакун під соціально-правовим механізмом забезпечення прав людини розуміє «систему заходів щодо створення умов для здійснення основних прав і свобод людини, похідних від її гідності». Крім цього, вона зазначає, що «завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини – охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної та правової культури населення» [1, с. 229]. Як бачимо, вчена виокремлює елементи механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини.

Питання складових механізму реалізації права висвітлював у своїх працях В. В. Копейчиков, який наголошував, що «концепція реалізації прав і свобод охоплює: передбачені нормами права або діловими звичаями певні дії, які повинні здійснити державні чи громадські органи та громадяни, щоб реально здійснити суб'єктивні права; захист прав і свобод, їх поновлення; правову культуру, правову свідомість; гласність правових актів» [2, с. 18]. Вчений звертає увагу і на такі елементи механізму реалізації прав і свобод як правова свідомість, так й гласність правових актів. Такий елемент як правова свідомість потрібно включити до елементів механізму реалізації конституційного права на соціальний захист, оскільки саме від правосвідомості залежить, як саме будуть реалізовуватись норми права щодо соціального захисту, діятимуть суб'єкти стосовно його забезпечення та захисту. Що ж стосується гласності правових актів, то варто зауважити, що така вимога передбачена законодавством, а отже, її можливо включити до складу такого елемента, як правові норми, що передбачають права та обов'язки. Крім того, гласність є активним обов'язком суб'єктів права, що й забезпечує взаємозв'язок між різними елементами механізму, а саме такий взаємозв'язок є необхідним для забезпечення послідовності та порядку, який дозволить правильно втілювати конституційне право на соціальний захист.

Іншої думки щодо визначення механізму реалізації конституційних норм дотримується М. О. Кравець, яка розуміє його «як сукупність правових і інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці втілення конституційних приписів». І далі вчена наголошує, що «відповідний механізм реалізації Конституції залежить не лише від юридичних засобів, за допомогою яких він діє, а ще має враховувати рівень політичної свідомості, культури населення; історію розвитку держави, наявні явища в суспільстві та інші чинники, які формуються в атмосфері населення» [3, с. 15]. У контексті конституційного права на соціальний захист не кожен із перелічених вченою елементів має значення для його реалізації. Так історія розвитку держави та політична свідомість безпосереднього не впливають на можливість реалізації права на соціальний захист людиною та громадянином. Водночас роль правосвідомості має значення, тому що дозволяє з'ясувати, у яких спосіб на неї впливає політичний стан у державі. Проте виділений склад механізму реалізації є недостатнім для утворення системи, оскільки має значні прогалини щодо норм права та послідовності.

Досліджуючи механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина О. В. Негодченко до його елементів відносить: а) правові норми та нормативно-правові акти, як форми їх вираження; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; д) суб'єктивні права і юридичні обов'язки; е) форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [4, с. 18].

Загальновідомо, що механізм конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист має свої підсистеми: механізм реалізації права на соціальний захист; механізм охорони права на соціальний захист; механізм захисту права на соціальний захист. Під механізмом реалізації права на соціальний захист розуміється система умов та правових засобів, спрямованих на здійснення права на соціальний захист. Звісно, що це буде процес практичного використання наданих прав і свобод у повсякденному житті.

Інколи у дослідженнях правників, замість розкриття поняття «реалізація суб'єктивного права», висвітлюються реалізація норм права, розуміючи під нею втілення приписів правової норми у практичній діяльності суб'єктів права. Реалізація розглядається

ними через призму традиційних форм – дотримання, виконання, використання та застосування [5, с. 127; 6, с. 14]. Хоча категорії «реалізація норм права» і «реалізація суб'єктивного права» взаємопов'язані, вони мають різне змістовне наповнення і виконують різні функції у правовій системі.

Гарантією реалізації права на соціальний захист є його охорона. У юридичній літературі під механізмом охорони права на соціальний захист розуміють систему соціально-економічних, організаційних, виховних, правових заходів, спрямованих на запобігання порушення права на соціальний захист, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Це такий стан правомірної реалізації права на соціальний захист який здійснюється під їх контролем, але без їх втручання. Тобто механізм реалізації права на соціальний захист та механізм охорони права на соціальний захист взаємопов'язані між собою.

Невід'ємним елементом конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист є механізм захисту, під яким розуміється система конституційно-правових засобів, спрямована на забезпечення виконання юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права на соціальний захист, або відновлення порушеного права, чи припинення правопорушення. Для конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист використовуються правові та організаційні заходи, які застосовуються у випадку порушення або загрози порушення прав і свобод людини. Слід зауважити, що без дії механізму захисту права на соціальний захист неповним буде і механізм охорони права на соціальний захист. Отже, категорії «захист права на соціальний захист» та «охорона права на соціальний захист» близькі за змістом, оскільки вони є складовою частиною забезпечення конституційного права.

Дослідження сутності підсистем механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист дає нам можливість сформулювати його визначення. Для цього необхідно звернути увагу на визначення поняття механізму забезпечення прав і свобод людини Н. М. Оніщенко, яка розглядає його «як комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загально-соціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення прав і свобод людиною» [7, с. 487–488]. Беручи до уваги це визначення, під механізмом конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист можна розуміти цілісну динамічну систему організаційно-правових засобів, спрямованих на реалізацію, захист та охорону права на соціальний захист.

До переліку складових елементів механізму забезпечення прав і свобод громадян Я. В. Лазур відносить: а) норми права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права [8, с. 395]. Але у цьому дослідженні вчений не визначає особливості кожного із названих елементів. Зрозуміло, що структура механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, це є його внутрішня будова, що складається з упорядкованих елементів, які, взаємодіють між собою та забезпечують потребу особи у соціальному захисті.

У юридичній літературі елементами механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист правники визначають принципи права, норми права, правовідносини, юридичні факти, юридичну діяльність, систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, правосвідомість суб'єктів права, стадії забезпечення права на соціальний захист та гарантії права на соціальний захист. Так, О. Д. Бардакова вказує, що «механізм реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина має включати такі елементи як: гарантії здійснення прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності в дійсність, умови та фактори такого процесу» [9, с. 15]. Іншої думки притримується К. В. Бориченко, яка вважає, що «механізм здійснення права на соціальний захист є лише елементом масштабного механізму забезпечення досліджуваного права, що охоплює в себе механізм нормативного забезпечення права,

механізм його реалізації, охорони та захисту. Виходячи з вищезазначеного недоцільно включати в механізм здійснення досліджуваного права правові норми та юридичні факти, які фактично є елементами механізму правового регулювання права на соціальний захист, а також його охорону та захист, які самі по собі є системою заходів та засобів, що вживаються з відповідною метою» [10, с. 225]. Водночас особливістю механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист є те, що з метою досягнення бажаного результату – забезпечення, підтримання, відновлення гідного рівня життя, людина не лише може, але й має діяти відповідним чином. Тобто у разі обґрунтованої потреби в отриманні конкретного виду соціального захисту її дії стають не бажаними, а необхідними. Сам стан нужденності людини спонукає її до необхідних дій, спрямованих на забезпечення його подолання.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових поглядів та з урахуванням сутності конституційного права на соціальний захист можна виділити такі складові механізму забезпечення конституційного права на соціальний захист: правові норми, що забезпечують конституційне право на соціальний захист; гарантії конституційного права на соціальний захист; діяльність органів публічної влади щодо забезпечення конституційного права на соціальний захист. Виділені компоненти дозволяють діяти механізму ефективно, а головне – ефективно виконувати мету щодо реалізації, охорони та захисту конституційного права на соціальний захист.

На нашу думку, наявність великої кількості законодавчих актів, які регулюють питання у сфері соціального захисту, ускладнює розуміння сутності конституційного права на соціальний захист та його гарантій. І тому вважаємо за необхідне розробити та запровадити єдині принципи державної соціальної політики, державні соціальні гарантії, а також пріоритетні напрямки, на підставі яких повинні прийматися всі законодавчі акти, що регулюють та забезпечують право на соціальний захист людини та громадянина, а також для всіх суб'єктів, які забезпечують це право.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. (Енциклопедичний курс) : Підручник. Харків : Еспада, 2006. 776.
2. Копейчиков В. В. Реалізація суб'єктивних прав громадян. *Радянська держава і права*. 1984. №3. С. 13–19.
3. Кравець М. О. Проблеми реалізації Конституції в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 1(2). С. 14–17.
4. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: автореф. ... дис. д-ра. юр. наук : 12.00.07 / Нац. ін-т внут. справ. Київ, 2004. 38 с.
5. Макаренко Л. О. Реалізація права як ефективний засіб досягнення мети правового регулювання. *Альманах права*. 2011. № 2. С. 126–129.
6. Фігель Ю. О. Особливості реалізації прав студентами юридичних спеціальностей. *Митна справа*. 2011. № 5 (77). Ч. 2. С. 13–17.
7. Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2005. С. 487–488.
8. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
9. Бардакова Д. О. Механізми захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, 06 березня 2018 року. м. Ірпінь, УДФС України, 2018. С. 14–15.
10. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2020. 452 с.

